

3. Кравченко Микола. Зібрання творів у двадцяти томах. Вінниця: Просвіта, 2003. Т. 1. с. 6.
4. Там само, 2003. Т. 1. с. 5.
5. Микола Миколайович Кравець: до 90-річчя від дня народження: бібліографічний покажчик. Вінниця, 2018, с.111-115.
6. Микола Кравченко. Зібрання творів у двадцяти томах. Вінниця: Просвіта, 2003.Т. 1. с.6.
7. Там само, 2005. Т. 8. с. 394.
8. Там само, 2003. Т. 1. с. 1.
9. Там само, 2005. Т. 8. с. 208-216.
10. Там само, 2003. Т. 1. с. 1, с. 453-455; 2003. Т. 3. с. 32-33, 275, 453; 2005. Т. 6, с. 260; 2005. Т. 8, с. 533, 584; 2005. Т. 10. с. 258, 270, 424, 580-587; 2005. Т. 12, с. 542.
11. Там само, 2005. Т. 10. с. 580; 2005. Т. 8. с. 533; 2005. Т. 12. с. 542.
12. Там само, 2005. Т. 8. с. 208; 2003. Т. 3. с.453.
13. Там само, 2005. Т. 10. с. 270; 2005. Т. 12. с. 542.
14. Там само, 2003. Т. 2. с. 453-454; 2003. Т. 3. с. 276; 2005. Т. 8. с. 208, 211.
15. Там само, 2005. Т. 8. с. 214.
16. Там само, 2005. Т. 8. с. 209-211.
17. Там само, 2005. Т.8. с. 213.
18. Там само, 2005 – Т.8, с.212; 533; 2005 – Т.12, с.542.
19. Там само, 2003. Т. 1. с. 453-455; 2005. Т. 8. с. 209-210, 213-214; 2005. Т. 10, с. 424.

Мельничук Олег, Романюк Іван
ВІННИЦЬКИЙ ПЕРІОД У НАУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ПРОФЕСОРА І.Г. ШУЛЬГИ

Невід’ємною складовою розбудови України як незалежної, суверенної держави є розвиток вітчизняної історичної науки. Відхід від тоталітарного минулого відкрив перед дослідниками нові можливості для вивчення історії держави в радянські часи. Як наслідок, вже з кінця 1980-х – початку 90-х рр. з’явилися перші праці, в яких науковці неупереджено, з нових концептуальних позицій, намагалися розглядати актуальні проблеми української історії радянської доби. Серед дослідників, які своїми працями, відкриваючи нові невідомі сторінки вітчизняної історії, закладали підвалини сучасної історичної науки був і доктор історичних наук, професор Ілля Гаврилович Шульга (1921-1993 рр.).

Проблеми, пов’язані із вивченням життєвого та творчого шляху вченого, аналізом його наукової спадщини знайшли своє відображення в науковій та публіцистичній літературі. Серед них: рецензії на одноособові чи колективні наукові роботи за участю І.Г. Шульги; спеціальні статті про науковця; матеріали про діяльність наукових установ, у яких працював вчений.

Однією з перших системних наукових розвідок про життя, діяльність та наукову спадщину І.Г. Шульги був «Бібліографічний покажчик», підготовлений Вінницьким державним педагогічним інститутом ім. М. Островського, Вінницькою державною обласною універсальною науковою бібліотекою ім. К.А. Тімірязєва, Вінницькою організацією любителів книги УРСР, науковою бібліотекою Ужгородського національного університету і виданий в 1991 р.[1]. Коротка біографічна довідка про І.Г. Шульгу та основна тематика

його досліджень міститься у довіднику «Учені вузів Української РСР» [2], а також в четвертому томі «Радянської енциклопедії історії України».

Про наукову та педагогічну діяльність І.Г. Шульги в Ужгородському університеті йдеться у статтях його колег по роботі та учнів М. Вереша, Л. Горватенка, В. Задорожного, М. Олашина, П. Часто та ін. [3-5]. Збірка спогадів [6], що вийшла друком у Вінниці в 2003 р., поєднала у собі рідних та близьких, друзів колег, учнів, які поділилися своїми спогадами про Іллю Гавриловича Шульгу. Статті, присвячені життєвому та творчому шляху вченого в матеріалах краєзнавчих конференцій помістили С. Калитко та А. Лисий [7-8].

Ґрунтовний аналіз наукового доробку І.Г. Шульги було зроблено його учнем, нині професором Черкаського державного технологічного університету, доктором історичних наук М.І. Бушиним, в яких автор характеризує Іллю Гавриловича як особистість, науковця, організатора, педагога, зазначає важливість вкладу історика у виховання наукової зміни нашої країни [9-11]. Вивчення наукової та педагогічної діяльності І.Г. Шульги продовжила Л.М. Товстопят, яка у 2005 р. під керівництвом М.І. Бушина захистила кандидатську дисертацію на тему «І.Г. Шульга як історик України» [12]. Логічним завершенням наукової роботи у даному напрямку була колективна монографія, що вийшла друком в 2006 р. [13], в якій авторами, для відтворення цілісної біографії вченого, вперше були залучені архівні документи.

Досліджуючи життя та наукову діяльність І.Г. Шульги, що припадали на 20-90-ті рр. ХХ ст. автори колективної монографії виділяють умовно три періоди. Перший період (1921-1954 рр.) включає дитинство і юність ученого, отримання освіти і спеціальності, початок педагогічної діяльності; перші кроки до науково-історичної роботи; визначення кола наукових інтересів; формування наукового світогляду І.Г. Шульги. Другий період його життя (1954-1972 рр.) визначають: наукова та педагогічна діяльність в Ужгородському державному університеті; розгортання наукових інтересів у вивченні історії України; публікація перших наукових праць про соціально-економічний розвиток Закарпаття у кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст.; дослідження історії соціальних рухів у регіоні на початку нового часу; наукова робота І.Г. Шульги у галузі дослідження соціально-економічних і культурних зв'язків Закарпаття з іншими українськими землями та іноземними державами. Третій, останній період (1972-1993 рр.) об'єднує у собі: роботу І.Г. Шульги у Вінницькому державному педагогічному інституті імені Миколи Островського; продовження розробки питань історії Закарпаття; наукову роботу у галузі вивчення соціально-економічного розвитку Поділля і Волині кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст.; дослідження питання голодоморів початку ХХ ст. на Україні; активну громадську діяльність у краєзнавчому товаристві «Поділля», «Товаристві української мови ім. Т.Г. Шевченка», Вінницькій обласній організації Товариства книголюбів [13, с.18].

Метою означеної статті є характеристика наукової діяльності І.Г. Шульги в рамках третього періоду його життєвого шляху, під час

трудової діяльності у Вінницькому державному педагогічному інституті.

В написаних власноручно автобіографіях, окремі з яких збереглися в Державному архіві Вінницької області, Ілля Гаврилович повідомляв про те, що він народився 3 серпня 1921 р. в селі Верещачи Лисянського району Черкаської області в багатодітній селянській родині, в якій, окрім нього, виховувався брат та двоє сестер [14, арк. 1].

В період дитинства, що припав на голодні 20–30-ті рр. ХХ ст. майбутній науковець дуже рано відчув на собі тягар нелегкої праці, злиднів, пошуку нелегких шляхів у житті. Голодомор, пережитий ученим у дитинстві, справив неабиякий вплив на подальшу долю. Окрім морального і фізичного навантаження, яке мав І.Г. Шульга все своє подальше життя, пережиті події відіграли вирішальну роль у визначенні в майбутньому тематики його наукових робіт.

Неповну середню освіту Ілля Гаврилович здобув у Почапинській семірічній школі Лисянського району на Черкащині, після чого вступив до Черкаського сільськогосподарського технікуму, який закінчив із відзнакою у 1940 р., отримавши спеціальність зоотехніка. Після закінчення технікуму працював на господарській, а згодом на партійній роботі [1, с.3].

З початком війни, як непридатний до військової служби за станом здоров'я, Ілля Гаврилович був евакуйований спочатку до Дніпропетровської області, де працював у зернорадгоспі, а з наближенням лінії фронту – до киргизького міста Ош, виконуючи обов'язки завідувача зооветеринарного технікуму, згодом працюючи на різних посадах у місцевому колгоспі. Там у 1943 р. І.Г. Шульга вступив на перший курс історико-філологічного факультету Ростовського державного університету, а після звільнення України від німецьких окупантів, перевівся на другий курс історичного факультету Чернівецького, а згодом, Львівського державного університету ім. І. Франка, який закінчив у 1948 р. Роки навчання у Львівському університеті мали вирішальне значення для формування світогляду, визначення наукових інтересів І.Г. Шульги, що здійснювалися під впливом відомих українських вчених І. Крип'якевича, М. Кордуби, І. Білякевича [13, с.23].

Закінчивши Львівський університет та отримавши направлення на роботу, І.Г. Шульга поїхав за призначенням на рідну Черкащину, де працював спочатку вчителем історії Виноградської середньої школи, згодом – директором Лисянської середньої школи №1 [15, арк. 4]. Проте, вбачаючи своє справжнє покликання в науці, І.Г. Шульга у жовтні 1951 р. вступив до аспірантури інституту історії АН УРСР [16, с.1]. Роки навчання під керівництвом В.О. Голобуцького були надзвичайно плідними для формування наукового стилю І.Г. Шульги. Вже у 1954 р. Ілля Гаврилович успішно і достроково захищає кандидатську дисертацію на тему: «Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Лівобережній Україні в другій половині XVIII століття». В ній, на значному фактичному матеріалі, показано втягнення поміщицьких і селянських господарств у товарно-грошові відносини, початок формування буржуазного ладу в

економіці Лівобережжя [1, с.5].

За направленням ЦК КПУ у 1954 р. молодий вчений переїжджає до Ужгородського університету, де працює на кафедрі історії СРСР спочатку старшим викладачем, а з 1958 р. – доцентом, завідувачем кафедри [17, арк. 1]. В Ужгородському університеті І.Г. Шульга плідно проводить дослідження соціально-економічної і політичної історії Закарпатського регіону. Серед проблем, які досліджувалися вченим в цей період: становище закарпатських селян і класова боротьба у XVIII столітті; розвиток промисловості і втягнення у товарно-грошові відносини феодальних господарств Закарпаття; історія опришківського руху. У 1965 р. І.Г. Шульга захистив докторську дисертацію, що стала згодом основою двох монографій: «Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII століття» та «Соціально-економічні відносини і класова боротьба на Закарпатті в кінці XVIII – першій половині XIX ст.» [1, с.5].

Ілля Гаврилович взяв також активну участь у написанні першого тому двохтомної «Історії селянства Української РСР» (К., 1967). Перу вченого належать розділи про селян Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття. Крім того, вчений співробітничав у авторських колективах «Історії міст і сіл УРСР», «Нарисів історії Закарпаття», «Коротких нарисів історії Поділля» [8, с.275].

Аналіз наукових праць свідчить, що навіть в умовах панування офіційної ідеології, І.Г. Шульга помітно відрізнявся від представників ортодоксальної історіографії різноманітністю підходів до проблематики досліджень, оригінальністю висновків, докладною аргументованістю та переконливою логікою. Під час роботи в університеті почала формуватися і його власна наукова школа. Двоє його учнів, В. Задорожній, О. Мазурок під науковим керівництвом вченого захистили не лише кандидатські але й докторські дисертації.

У 1972 р. І.Г. Шульга залишив Ужгородський університет і переїхав до Вінниці. Тут, майже впродовж усього часу він очолював кафедру історії, згодом – історії СРСР і УРСР у Вінницькому державному педагогічному інституті, і лише наприкінці трудової діяльності зосередився повністю на науковій та викладацькій роботі. Іллі Гавриловичу належить велика заслуга у перетворенні відновленого історичного факультету у відомий в Україні та за її межами центр підготовки висококваліфікованих спеціалістів, які плідно працюють на освітянській ниві та в академічній і вузівській науці, інших установах і організаціях.

Працюючи у Вінниці, вчений продемонстрував багатогранність своїх наукових інтересів. За напрямками наукових досліджень даного періоду можна виокремити два часових проміжки. Протягом першого із них (1972-1989 рр.) вчений: продовжив досліджувати історію Закарпаття; вивчав історію Поділля та Волині кінця XVIII - початку XIX ст.; цікавився соціально-економічним становищем Запорізької Січі; створював праці біографічного характеру [13, с.47].

Продовжуючи досліджувати історію Закарпаття, І.Г. Шульга взяв участь у написанні ряду колективних монографій. Так, у колективній роботі «Шляхом до щастя: нариси історії Закарпаття» (1973)

науковець опублікував розділи та окремі параграфи: «Період раннього феодалізму», «Доба розвинутого феодалізму і його криза», «Відгомін буржуазної революції 1848-1849 рр.». У колективному підручнику «Історія Української РСР (1979), ним написано три параграфи, що стосуються історії Закарпатського регіону: «Закарпаття», «Антифеодальна і визвольна боротьба на західноукраїнських землях» та «Участь населення Закарпаття у визвольній війні угорського народу 1703-1711 рр.».

У Вінниці, вчений опублікував ряд статей з історії Закарпаття: «Архивные документы об экономических связях России и Венгрии во второй половине XVIII в.»(1983 р.), «Развитие исторической мысли на Закарпатье в эпоху феодализма» (1989 р.), «З історії економічних і культурних зв'язків західноукраїнських земель із Правобережною, Лівобережною Україною і Росією в XIX ст.» (1990 р.). Після цього автор повністю зосереджується на вивченні історії Поділля та Волині [13, с.104].

Досліджуючи новий регіон, І.Г. Шульга не відступає від основного напрямку своїх наукових інтересів, висвітлюючи соціально-економічну історію кінця епохи феодалізму. Основною проблематикою цілої низки статей були соціально-економічні зв'язки Поділля і Волині з Росією та країнами Західної Європи.

Вивчення економічного стану Подільського регіону дало автору змогу стверджувати про швидкі темпи розвитку промисловості та торгівлі. Вчений простежує зміни, що відбулися у землеробстві, пов'язані із пристосуванням поміщицьких господарств до потреб ринку. З цим І.Г. Шульга пов'язує масове будівництво, як в містах так і в селах, цукроварень, млинів, суконних, полотняних підприємств. Використання парових двигунів на таких підприємствах у першій половині XIX ст. свідчило про початок промислового перевороту на Поділлі [18, с.27].

Характеризуючи торгівлю на Поділлі у XIX ст., вчений вказує на її караванно-ярмарковий характер. У дослідженнях зазначається, що лише в 1817 р. у містах і селах Подільської губернії щорічно збиралось 250 великих і малих ярмарків, торгівля на яких тривала від одного до трьох днів. І.Г. Шульга слушно вказує на велике значення транзитної торгівлі для регіону. Так, у 1797 р. на російському кордоні, що проходив через територію Поділля було відкрито Гусятинську, Жванецьку, Могилів-Подільську, Ямпільську і Волочеську митниці на 38 пропускних пунктів, через які щороку провозили товари на мільйони карбованців. Зважаючи на це, автор обґрунтовує важливість вивчення для дослідження історії України кінця XVIII – початку XIX ст. таких джерел як документи митних служб. Серед них вчений вирізняє журнали, звіти, книги, в яких реєструвалися товари, що завозилися з російських в українські міста на ярмарки, а також із Гетьманщини в Росію. Адже митні чиновники в цих паперах ретельно нотували всі відомості про товар, його кількість, вартість, адресатів, суму стягненого державного мита. Це давало можливість дослідити асортимент і обсяг товарів, а також напрямки торговельних зв'язків [19, с.61].

За документами митниць вчений простежує торговельні зв'язки

російських і українських купців. Уважне вивчення архівних документів дало йому можливість визначити зміст та характер торговельних зв'язків між російськими містами та Кримом, Туреччиною, Румунією, Молдавією, Македонією, Сербією та іншими країнами у XVIII ст., для яких Лівобережна Україна була транзитною територією.

Найбільшою із сухопутних митниць на Лівобережній Україні І.Г. Шульга називає Васильківську, через яку проходила найбільша кількість товарів, що підтверджували суми зібраного мита. Документи Васильківської митниці – це переважно журнали, а також зведені таблиці, в яких ретельно реєструвалися прізвища торгівців, купців, міщан, селян, назва і кількість товару, його ціна, а також місце купівлі і продажу. Ці дані характеризуються дослідником як важливе історичне джерело яке дає яскраву картину тісних торговельних зв'язків Росії не тільки з Лівобережною, а й Правобережною і Західною Україною, Білорусією, Польщею, Балканами, Австрією тощо. На думку вченого, за допомогою вищевказаних документів можна було: встановити суму оборотного капіталу окремих купців; простежити роль та місце в торгівлі селян, міщан, козаків; визначити співвідношення експорту та імпорту.

Крім того, на думку вченого, документи митниць зберігали також матеріали про чумаків та прасолів (дрібних торгівців, що торгували переважно в'яленою рибою і сіллю). За його даними, лише на Кременчуцькій митниці в 1754 році чумаки зареєстрували 11 возів і 7 бочок риби, а в 1759 р. через сухопутні митниці із Запоріжжя на Правобережну Україну вивезено 27 082 пуди риби. Із документів митниць можна також було дізнатися: про карантинну службу у XVIII ст.; про боротьбу уряду з контрабандною торгівлею, яку стримати в той час було майже неможливо [19, с.63].

У підсумку І.Г. Шульга робить висновок про те, що документи сухопутних митниць, розташованих на Україні та у прикордонній смузі Росії є цінним і маловивченим історичним джерелом. Вони дають змогу докладніше простежити економічні зв'язки між Росією та Україною, а також Росії з Білорусією, Молдавією, Румунією, Туреччиною, Австрією, Німеччиною Угорщиною у XVIII ст. Відомості про купців, поміщиків, чумаків, прасолів, візників, дрібних торгівців свідчать про процес формування української торгової буржуазії, а загалом про розвиток капіталістичних відносин у надрах феодалізму в Росії [12, с.119].

Працюючи над дослідженням історії України кінця епохи феодалізму І.Г. Шульга не обійшов увагою й питання економічного розвитку Запорізької Січі. У своїх працях вчений констатує постійний характер торговельних зв'язків Запорізької Січі з містами Правобережної та Лівобережної України. Основною формою господарювання на Січі, на його переконання, був зимівник, в якому вирощували коней, велику рогату худобу, овець, тримали пасіку, займалися землеробством та садівництвом. Значна частина продукції при цьому відправлялася на ринок.

Аналізуючи документи, І.Г. Шульга стверджує, що запорізькі козаки продавали коней, велику рогату худобу чигиринським,

уманським, черкаським та іншим купцям. На українському ринку користувалися попитом також шкіра, сало, овчина. Головними центрами торгівлі на Правобережжі були Корсунь, Умань, Лисянка, Торговиця. Звідти козаки-торгівці прямували Чорним шляхом на захід, досягаючи Львова, де збували рибу і волів. Загалом, Січ підтримувала економічні зв'язки з усіма українськими землями та Росією. Козаки були на ярмарках в Криму та Туреччині. Разом з тим, Запорізька Січ залишалася транзитною територією для українських, російських і білоруських виробів, що експортувалися до Криму, Туреччини, Грузії, Вірменії, на Балканський півострів. Підсумовуючи результати своєї роботи І.Г. Шульга робить висновок про те, що Січ у XVIII ст. посідала належне місце на внутрішньому українському ринку, що формувався і зміцнювався, втягував в економічні взаємини не лише українські землі, але й іноземні держави. Визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького, на переконання вченого, заклала основи внутрішнього українського ринку, а об'єднання Правобережної і Лівобережної України в 1793 р. сприяло піднесенню економіки всіх українських земель [20, с.22].

Багатогранність інтересів вченого проявилася у спробах художньої інтерпретації історичного минулого. Присвячена карпатським опришкам історична повість «Брате мій» [21] отримала схвальну оцінку митців та науковців. Відомий український прозаїк Микола Сиротюк охарактеризував її як «плід органічного злиття реальної історії та поетичної фантазії. У ній пліч-о-пліч діють постаті історичні та домислені люди, перемежуються епізоди героїчні, драматичні, побутові, обрядові, ліричні, пейзажі, портрети, характеристики... . Все це, взяте разом, складає її сюжетну структуру, ідейний зміст, пафос, емоційну атмосферу, відтіняє її стильові прикмети» [1, с.6].

Вінницький період наукової діяльності І.Г. Шульги позначився також написанням праць біографічного характеру. Талант історика і публіциста дозволив йому висвітлити життєвий шлях багатьох наших земляків: академіка А.В. Манорика, учасника громадянської війни І.М. Чебана, лікаря В.Ф. Римші, більшовика-революціонера М.М. Кушелева. Досить цікавим є історичний нарис, підготовлений вченим про перебування у Вінниці в 1848 р. російського імператора Миколи І. [22, с.42].

Загалом, наукова діяльність І.Г. Шульги, спрямована на вивчення історії Поділля, підтверджує різнобічні наукові інтереси та великі потенційні можливості вченого у дослідженні актуальних проблем української історії. Прагнучи уникати політичної кон'юнктури, науковець свідомо зосереджував увагу на економічній історії України. Зробивши внесок у розробку багатьох тем, вчений своїми працями створив ґрунтовну основу для подальшого вивчення соціально-економічної історії пізнього феодалізму, давши імпульс для поглиблених розробок означених проблем своїм учням Л. Раковському, А. Зінченку, С. Дровозюку, М. Лихогляду, О. Струкевичу та іншим [8, с.275].

Процеси демократизації та національного відродження України,

що розпочалися із другої половини 80-х рр. XX ст. значно розширили коло наукових інтересів Іллі Гавриловича Шульги. Доступ до архівних матеріалів, що знаходилися раніше під грифом «Цілкома таємно», дав вченому великий поштовх до нових пошуків, відкрив нові можливості для досліджень. І.Г. Шульга наполегливо і цілеспрямовано приступив до розробки теми, яку протягом свого свідомого життя виношував у найзаповітніших куточках душі. Особисто переживши голод 1930-х рр. і захворівши внаслідок цього кістковим туберкульозом, вчений прагнув розповісти правду про цю, жахливу за проявами та катастрофічну за наслідками, трагедію українського селянства, про яку замовчувала офіційна радянська історіографія.

З цього часу (1989-1993 рр.) і розпочинається новий етап у науковій діяльності І.Г. Шульги. Всі свої сили і здібності в цей час він присвятив вивченню проблеми голодоморів на Поділлі та, загалом, в Україні. В цей час з-під його пера виходять глобальні дослідження: «Людомор на Поділлі» (1993), «Голод на Поділлі»(1993), «Гірка правда: Нариси з історії подільського селянства 1920-1932 рр.»(1997). Крім цього, окремі аспекти розкриті в цілому ряді наукових статей: «Документи розповідають» (1990), «Трагедія голодомору: Історія без «білих плям» (1990), «Зашморг» (1990), «Тернова гілка в історії Поділля»(1990), «Злочин» (1992), «Діти голодомору» (1993) тощо [13, с.112].

Вчений вважав, що вивчення питання голодоморів має вагомі результати для правильного розуміння їх в історії України та усвідомлення прийдешніми поколіннями: «Пам'ять про кожну людину повинна зберігатися і передаватися нащадкам. А про тих замордованих голодом не маємо права забувати ніколи» – говорив він [23, с.202].

Дослідження проблем голодомору здійснювалося вченим на широкій джерельній базі, основу якої склали архівні документи, свідчення очевидців. Усе це дало можливість автору відтворити реальну картину політичного та соціально-економічного розвитку українського села у досліджуваній період, показати повсякденне життя селянина-хлібороба в часи голодоморів. При цьому науковець ділиться із читачами і власними спогадами, очевидцем подій яких був сам. Він не лише констатує факти вимирання представників української нації, але й обґрунтовує власну наукову гіпотезу стосовно передумов та причин голоду, визначає його характер та хронологічні межі, оцінює ступінь демографічних втрат населення.

Проблема голодомору на українських землях у науковій спадщині професора Шульги І.Г. не була новою. Вже в монографії вченого «Соціально-економічне становище Закарпаття в другій половині XVIII ст.» (1962) йдеться про голод 1876-1887 рр. на Закарпатті. При цьому автор акцентує увагу на тому, що причиною голоду були не лише несприятливі кліматичні умови, як це зображували в своїх працях австрійські та угорські історики, але й нещадна експлуатація селянства, що забрала життя майже третини сільського населення регіону. Важливість цих досліджень у тому, що вони допомогли вченому виробити власну схему вивчення проблеми, і застосувати її

для подальших студій у 90-х роках ХХ ст.

Дослідження проблем голодомору в наукових розвідках І.Г. Шульги носило комплексний характер. Автор не обмежується вивченням подій 1932-33 рр., вказуючи на системність такого явища в радянській історії. Зокрема, вчений одним із перших обґрунтував потребу у вивченні голодомору 1946-1947 рр. на Поділлі.

Як зведено в Україні фахівця, Іллю Гавриловича Шульгу у вересні 1990 р. запрошено до участі в роботі першого в Україні Міжнародного симпозиуму про голодомор 1932-1933 рр., на якому були присутні науковці з Європи, Сполучених Штатів Америки та Канади. Ґрунтовна доповідь, з якою виступив І.Г. Шульга викликала неабияку зацікавленість у присутніх й була опублікована у книзі «33-й: голод: Народна книга меморіал». В ній національна трагедія українського народу трактувалася як голод-геноцид, штучно спровокований радянською владою: «То був відвертий геноцид щодо українського селянства, акція, за жорстокістю і розмахом співрозмірна хіба що з гітлерівськими злочинами проти людства, про які світ з жахом дізнається через кілька років [24, с.562].

Розробляючи і надалі проблему голодомору І.Г. Шульга увесь свій вільний час проводив у державному архіві Вінницької області, обласному архіві Вінницького загсу, знаходячи все нові й нові матеріали, що підтверджували злочини радянсько-партійного керівництва проти українського селянства. На переконання автора, причини такої поведінки полягали в тому, що «Сталін і його оточення добре розуміли, що саме селянин, господар, хазяїн може порушити підвалини тієї влади, яка трималася на багнетах, страхів, злиднях» [23, с.7].

Проаналізувавши матеріали першого п'ятирічного плану, І.Г. Шульга стверджує, що той, базуючись на принципах НЕПУ, містив великі перспективи розвитку народного господарства подільського регіону. Село розглядалося як рівноправний партнер пролетарського міста в будівництві нового життя. І навіть в нелегких умовах безробіття, карткової системи, що мали місце на Поділлі в 1928 р., п'ятирічний план сприймався трудящими міста і села з ентузіазмом. Лише волюнтаризм Сталіна і його оточення призвів до корінної ломки планування й управління як у промисловості, так і в сільському господарстві, до відходу від ленінської концепції ідей, шляхів і форм соціалістичного будівництва [13, с.115].

Розкриваючи передумови та причини голодомору, автор стверджує, що руйнування звичного укладу життя почалося з села. Застосування надзвичайних заходів під час хлібозаготівлі, колективізації, розкуркулення в 1929-1930 рр. викликали сумніви і протиріччя в загальній масі селянства. Уже в 1929 р. райвиконкоми Вінницької області були закидані заявами селян про бажання їх переїхати на постійне місце проживання в Сибір, Приморський край, Приамур'я. Цілими сім'ями переїжджали заможні й бідні селяни в міста, на новобудови першої п'ятирічки, щоб уникнути розкуркулення, колективізації, репресій [25, с.16].

Аналізуючи кампанії з розкуркулення та колективізації за чітко спланованим партійним керівництвом сценарієм, І.Г. Шульга

визначає їх як «громадянську війну з селянством». Учений заперечує, що підготовки до процесу розкуркулювання не існувало. На основі опрацьованих архівних документів дослідник твердить, що розкуркулення було заздалегідь спланованою операцією (республіканськими, округовими, районними, партійними і радянських організаціями) ліквідації куркуля як класу [26, с.62]. Крім того, при її проведенні допускалися масові перекурчення на місцях, внаслідок чого під прес радянської тоталітарної машини попали не лише заможні селяни, але й середняки і навіть біднота та родини червоноармійців, що й викликало масове обурення селянства. Вчений вказує й на випадки, коли члени комісії під час розкуркулення зводили особисті рахунки з окремими селянами, вдаючись до погроз та прямого насильства.

У своїй роботі «Голод на Поділлі» І.Г. Шульга звертає увагу і на факти виступів подільських селян проти розкуркулювання та колективізації. Вчений зазначає, що лише в Тульчинській окрузі у березні 1930 р. зареєстровано 147 виступів селян, придушених зброєю. Були зафіксовані випадки підпалів будинків представників місцевої влади, активних учасників розкуркулення і усупільнення майна. Ці вияви протесту були розцінені партійно-радянським керівництвом як «куркульський саботаж» і були використані як привід для посилення репресій.

Невід'ємною складовою війни режиму проти селянства, на думку І.Г. Шульги, було повернення до обов'язкових поставок хліба державі, введення штучно завищених, нездійснених планів, розширення експорту зерна за кордон. Так, за даними науковця, лише Вінницький округ повинен був здати до 1 грудня 1930 р. 12 млн. пудів збіжжя, у тому числі 7 800 тисяч пудів жита і пшениці. Переважна частина хлібозаготівлі припадала на індивідуальні господарства – 6 241 тисяча пудів. З метою повного і своєчасного виконання директив пропонувалося вилучати зерно з приватних млинів, розривати через суд орендні договори, дозволяти кожному господарству молоти в млині не більше 15 пудів збіжжя [23, с.102].

Наполягаючи на виконанні п'ятирічного плану будь-якою ціною, Сталін і його оточення не зупинялися ні перед якими перепонами, вказує вчений. З метою фінансування модернізації промисловості, збільшувалося виробництво і реалізація горілки, зростав податковий прес, вводилася контракція хліба. У 1931-1932 рр. ціна на зерно на світовому ринку значно впала, однак радянська влада продовжувала репресивними методами забирали його у селян і за безцінь продавали за кордон з метою отримання валютної виручки. Уряд, запроваджуючи обов'язкові поставки хліба державі, доводив республікам, округам явно нездійсненні плани і вимагав їх виконання. «Світ не бачив такого дикого свавілля, навмисного пониження хліборобської честі, яке сталося в Україні в 30-і рр. ХХ ст., – пише вчений. Відчужений від власного господарства і розподілів наслідків своєї праці, селянин збайдужів до землі, врожаю, до всього того чим жили його батьки, діди і прадіди» [26, с.65]. Відтак, вченим робиться висновок, що ситуація, яка створилася на селі на початку тридцятих років минулого століття

викликала падіння виробничого потенціалу хлібороба, привела до руйнування устрою сільського життя. Саме таке становище, твердить історик, і обумовило продовольчі труднощі й голод 1932-1933 рр. [13, с.123].

На основі опрацьованих архівних документів І.Г. Шульга спростовує усталене твердження, що початок голодомору припадає на весну 1933 р. Він аргументовано доводить, що в окремих селах і на промислових підприємствах голод розпочався вже в грудні 1932 р.[23, с.64].

Вивчаючи матеріальне становище окремих соціальних груп, вчений стверджує, що найтяжчі випробування під час голодомору випали на долю дітей. «Діти, забуті богом і державою, – пише вчений, – розставалися із білим світом в корчах голоду на материнських руках, на смітниках, великих і малих залізничних станціях, під тином, просто неба на дорозі, від кривавого ножа людоїда... Загибель дітей є поза людським сприйняттям, та все ж то наша історія, яка не визнає білих плям. Обов'язок історика – заповнити ті білі плями правдивим, нелицемірним змістом: що було, то було» [27, с.90].

Узагальнюючи наслідки голодомору за архівними документами, І.Г. Шульга встановив, що лише на Поділлі у 1932 - 1933 рр. від голоду померло понад 1,5 млн. осіб, з яких 200 тисяч – діти. Головним винуватцем беззаконня, що коїлося в 30-х роках ХХ ст. на Україні, дослідник називає Й. Сталіна, зазначаючи при цьому про необхідність притягнення до відповідальності і безпосередніх виконавців злочинних наказів [13, с.130].

Визначаючи життєве кредо науковця та внесок його у дослідження проблем голодоморів в Україні, Л. Філонов у книзі спогадів надзвичайно влучно охарактеризував І.Г. Шульгу як «визначного вченого-історика, безкомпромісного документаліста, сумлінного літописця трагічних сторінок історії нашого народу, зокрема Поділля, який здатний був кризь стандартні фразистереотипи архівних документів, укладених за вимогами тогочасної ідеології, побачити страшні реалії досліджуваної епохи»[6,с.3-4].

Тема голодоморів у науковій творчості І.Г. Шульги стала своєрідним звітом за прожиті роки перед Україною, своїми батьками, рідними та близькими, перед українським народом. 9 грудня 1993 р. на 73 році життя професора, доктора історичних наук Іллі Гавриловича Шульга не стало.

За неповними підрахунками надрукована спадщина І.Г. Шульги складається з 174 праць – монографій, брошур, авторефератів, розділів у колективних працях, статей у наукових журналах, збірниках, енциклопедіях, газетних публікаціях тощо. Визнанням значного внеску І.Г. Шульги в історичну науку була його участь в наукових конференціях, симпозіумах в Україні, інших республіках колишнього СРСР, Чехословаччини, Угорщини, Польщі.

Здобутки вченого у галузі історичних наук були оцінені не лише фахівцями та громадськістю, але й державою. Ілля Гаврилович Шульга був удостоєний звання «Заслужений працівник вищої школи Української РСР», нагороджений орденом «Знак Пошани», став

лауреатом Державної премії ім. Тараса Шевченка (посмертно).

Наукова спадщина І.Г. Шульги дозволяє стверджувати, що вчений належав до того покоління вітчизняних істориків, які зуміли зберегти в своїй діяльності кращі традиції української історіографії. І.Г. Шульга – один із тих науковців, які мали різнобічні інтереси та енциклопедичні знання, працювали над створенням синтетичного курсу історії України від найдавніших часів до сучасності, а тому в коло його наукових інтересів входили практично всі проблеми історії українського народу. Учений значно розширив джерельну базу наукових досліджень з історії України, ввів до наукового обігу новий комплекс історичних джерел. Зробивши внесок у розробку багатьох питань історії України, вчений своїми працями створив певну основу для подальших досліджень в галузі соціально-економічної історії кінця епохи феодалізму, історії голодоморів радянської доби в Україні. Він дав імпульс для подальших розробок означених проблем вітчизняної історії своїм учням.

Таким чином, необхідність вивчення наукової спадщини професора І.Г. Шульги обґрунтовується достатньо об'єктивним характером його наукових розвідок, інформативністю джерельної бази досліджень, особливим внеском у вивчення проблем Голодоморів в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Ілля Гаврилович Шульга. Бібліографічний покажчик. – Вінниця, 1991. – 22 с.
2. Шульга Ілля Гаврилович // Учені вузів Української РСР: Довідник. – К., 1968. – С. 484.
3. Вегеш М.М., Горватенко Л.В. Вчитель і учень: (Ілля Шульга і Володимир Задорожній): історичні нариси / Ужгородський державний університет. Історичний факультет, відповідальний за випуск М.В. Олашен. – Ужгород, 1988. – 26 с.
4. Задорожній В., Вегеш М., Олашен М. Ілля Шульга. // В кн.: Педагоги - науковці. Частина друга. – Ужгород, 2000. – С. 140-142.
5. Часто П.В. З минулого беремо вогонь // Закарпатська правда. – 1971. – 3 серпня.
6. Україна була його любов'ю. Спогади про Шульгу. – Вінниця: «О. Власюк». – 122 с.
7. Калитко С. Наукова спадщина І.Шульги в царині Поділлєзнавства // Тези доповідей і повідомлень XIII Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1994. – С. 35-37.
8. Анатолій Лисий. Ілля Шульга – історик України і Поділля // Матеріали XXIII Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції «Освіта на Поділлі: минуле та сьогодні». – Вінниця, 2011. – С.274-276.
9. Бушин М.І. З любов'ю і вдячністю // В кн.: Україна була його любов'ю. Спогади про Іллю Шульгу. – Вінниця: О. Власюк, 2003. – С. 7-16.
10. Бушин М.І. Професор Ілля Гаврилович Шульга – людина, вчений, краєзнавець // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Вип. 4. Історичні науки. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2002. – С. 31-37.
11. Бушин М.І. Черкаський край в особах 1941-2001. Лисянщина. – Черкаси: Відлуння-Плюс, 2002. – 352 с.
12. Товстопят Л.М. І.Г. Шульга як історик України: дис ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Товстопят Людмила Миколаївна. – Черкаси., 2005. – 197 с.
13. Бушин М.І., Гуржій О.І., Товстопят Л.М.. Ілля Шульга – історик України. Нарис життя та діяльності. – Черкаси, 2006. – 254 с.

14. Державний архів Вінницької області (далі ДАВіО). – Особовий фонд Іллі Гавриловича Шульги. Р-6070. – Оп. 1. – Спр. 9. – 35 арк.
15. ДАВіО. Ф. Р-6070. – Оп. 1. – Спр. 11. – 28 арк.
16. ДАВіО. Ф. Р-6070. – Оп. 1. – Спр. 13. – 41 арк.
17. ДАВіО. Ф. Р-6070. – Оп. 1. – Спр. 36. – 35 арк.
18. Шульга І.Г. Поділля в складі Українського внутрішнього ринку в першій половині XIX ст. // Тези доповідей дванадцятій Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1993. – С. 27-28.
19. Шульга І.Г. Документи митниць як джерело до вивчення торгівлі в Україні у XVIII ст. // Архіви України. – 1975. – №6. – С. 61-65.
20. Шульга І.Г. Пристосування козацьких господарств України до потреб ринку // Тези доповідей 4-х Всеукраїнських історичних читань українська-козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – Черкаси, 1992. – С. 22-24.
21. Шульга І.Г. Брате мій. Історична повість. – Ужгород: Карпати, 1971. – 234 с.
22. Шульга І.Г. Микола I у Вінниці // Тези доповідей десятої Вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – Вінниця, 1991. – С. 42-44.
23. Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – Вінниця: «Континент - ПРИМ», 1993. – 224 с.
24. «33-й: ГОЛОД: Народна Книга-Меморіал» / Упоряд.: Коваленко Л.Б., Маняк В.А. – К.: Рад. письменник, 1991. – С. 562-564.
25. Шульга І.Г. 33-й: голод. Неоплатний борг Хліборобам...// Персонал. – 2002. – №10. – С. 16-20.
26. Шульга І.Г. Гірка правда. Нариси з історії подільського селянства 1920-1932 рр. – Вінниця: ВАТ «Віноблдрукарня», 1987. – 152 с.
27. Шульга І.Г. Діти голодомору (На архівних матеріалах Поділля) // Київ. – 1993. – №3. – С. 87-90.

Коляструк Ольга, Гребеньова Валентина, Жмуд Наталка
СПРАВА ТА СПАДЩИНА ЛІДІЇ МЕЛЬНИЧУК: ВІД
ПОДІЛЬСЬКИХ КОНТЕКСТІВ – ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ ВИМІРІВ

Навздогін європейським та світовим процесам «антропологізації» гуманітарної науки, що розпочалися ще у другій половині ХХ ст., на пострадянському просторі відбулися також суттєві зміни у площині переорієнтування української історичної науки в бік антропологічно орієнтованої соціальної історії. Її провідними напрямками, що знайшли чільне місце у вітчизняній історії, є регіонально-локальна та мікроісторія.

Однією з перших, хто стояв у авангарді усвідомлення нагальної потреби переосмислення місця та ролі місцевої історії, історії «маленької людини», часто традиційно загублених й недооцінених у контексті так званої «великої історії», була докторка історичних наук, професорка, вчена-керамолог Мельничук Лідія Семенівна. Основною стратегією її життєдіяльності стала популяризація регіональної історії та виведення її на нові горизонти – загальноукраїнський, європейський, світовий.

Понад 30 років її життя (1974-2005) були тісно пов'язані з педінститутом (студентські роки, громадська діяльність у комітеті комсомолу, яка плідно поєднувалася з освітянською справою, врешті – власне праця викладача). Упродовж тривалого щоденного спілкування зі студентами як у навчальних аудиторіях, так і під час